

RECENSIES

► **Vrouw & recht**

De beweging, de mensen, de issues
Margreet de Boer en Marjan Wijers (red.)

Amsterdam: Pallas Publications, Amsterdam University Press, 2009
172 pagina's, 19,95 euro
ISBN: 978-90-8964-145-8 (paperback)



Het boek 'Vrouw & recht. De beweging, de mensen, de issues' is een waardevol boek over de geschiedenis van de vrouw-en-rechtbeweging. Het biedt een terugblik op de onderwerpen, de organisaties en de mensen die de afgelopen dertig jaar een rol hebben gespeeld op het terrein van vrouw en recht in Nederland. Het bevat ruim dertig korte bijdragen in de vorm van artikelen, interviews en overzichten van institutionele ontwikkelingen, die in de meeste gevallen zeer toegankelijk zijn, ook voor niet-juristen. De bundel oogt ook prettig door het uitgekende kleurgebruik en het vele beeldmateriaal, zoals foto's, cartoons en affiches.

Het boek is een feest van herkenning, zeker voor iemand zoals ik, die er al snel na de eerste initiatieven begin jaren tachtig bij was. Het haalt herinneringen op aan de opwinding dat er een feministisch vrouw-en-rechtstijdschrift kwam (Nemesis), de inspiratie door klassiek geworden artikelen als Naar Ander Recht I en II van Holtmaat, de bewondering voor de studentes – waarmee wij als vrouwenrechtswinkel een zolderkamer in het Vrouwenhuis deelden – die het proefprocesfonds vrouw en recht opstartten, de betrokken uitwisseling van feministische rechtshulpverleners in de vereniging vrouw en recht et cetera.

Het laat ook zien hoe de inzet van bevoegde advocaten de rechtspositie van vrouwen onmiskenbaar heeft verbeterd en welke inzichten aan de universiteiten in proefschriften en vakken over 'vrouw en recht' en later 'gender and law' zijn opgedaan. Tegelijkertijd toont het boek dat er eigenlijk geen vrouw-en-rechtbeweging meer is. Dit is niet alleen maar treurig, want de onderwerpen zijn deels tot het mainstreambeleid gaan behoren. Bovendien bestaan er nog enkele organisaties op bescheiden schaal en daarnaast verschijnen er nog steeds publicaties binnen en buiten de universiteiten. Echter, het gemeenschappelijke vuur is eruit en de gewenste verjonging en verkleuring is er nauwelijks gekomen. Weliswaar bevat de bundel veel citaten van studenten die colleges Gender en Law aan de Universiteit Utrecht hebben gevolgd. Maar bijna alle auteurs en geïnterviewden in het boek zijn veertigers en ouder, die een min of meer prominente rol hebben gespeeld in de vrouw-en-rechtbeweging. Dat betekent ook dat de meeste auteurs vanuit een deelnemersperspectief hun visie geven op de rechtspositie van vrouwen. Daarmee is het boek vooral interessant voor lezers die de vrouw-en-rechtbeweging hebben meegemaakt en voor lezers die willen weten hoe betrokkenen van toen denken over de onderwerpen die nu (nog steeds) spelen.

Globaal komen er vier categorieën onderwerpen in de bundel aan de orde: het vrouwelijk lichaam (seksueel geweld, prostitutie, vrouwelijke genitale veranderingen, abortus), de juridische vormgeving van relaties (met name afstamming, ouderschap en het (polygame) huwelijk), de inkomenspositie van vrouwen (in de sfeer van arbeid en sociale zekerheid) en tenslotte: gelijke behandeling en sekse als problematische concepten.

Nieuwere ontwikkelingen in het internationale recht, bijvoorbeeld in de rechtspraak over systematische verkrachting als genocide en actuele ontwikkelingen in het (inter)nationale recht met betrekking tot godsdienstvrijheid en discriminatie van vrouwen (handen schudden, hoofddoek, gescheiden zwemlessen, inburgeringcursussen et cetera) ontbreken nagenoeg; een ingekorte lezing over de SGP van Boor, die de drijvende kracht achter de rechtszaak is geweest, is wel (postuum) opgenomen.

De onderwerpen in de bundel worden primair behandeld met het oog op de rechtspositie van vrouwen in de Nederlandse (en Europese) context. Daarbij belicht een aantal auteurs expliciet de positie van vrouwen uit migrantengroepen. Zo bespreekt Van Walsum de vervanging van onbetaalde arbeid in de huishouding door zwart (onder)betaalde illegale arbeid. Ze laat zien dat hierdoor de scheiding tussen publieke sfeer en privé-sfeer, met de daarbij behorende machts- en beloningsverschillen, niet langer alleen bepaald wordt door gender, maar ook door verblijfstatus. Terlouw laat zien hoe dubbelzinnig het vreemdelingenbeleid is: dat maakt het mogelijk om verwesterde vrouwen die op jonge leeftijd al in Nederland wonen, uit te zetten naar Afghanistan. Zij worden geacht zich daar aan te passen of zich te verzetten, maar als dat laatste tot vervolging leidt, moeten ze maar terugkeren naar Nederland om in aanmerking te komen voor een verblijfsstatus. In dit geval

staat het westerse voor kracht en verzet terwijl het niet-westerse staat voor aanpassing. Andere auteurs zien ook een westerse en niet-westerse dichotomie. Zo signaleert Boerefijn dat sommige genitale veranderingen die technisch op hetzelfde neerkomen verschillend beoordeeld worden: westerse vrouwen hebben een vrije keuze voor 'esthetische cosmetische chirurgie' in tegenstelling tot niet-westerse vrouwen, die slachtoffer zijn van 'schadelijke genitale verminking'. Lünne-man meent dat westerse of autochtone vrouwen worden 'gedwongen' tot gelijkheid met mannen door de regeling van gezamenlijk gezag na echtscheiding en het ouderschapsplan. In contrast daarmee worden niet-westerse vrouwen in een positie van machtsongelijkheid binnen gezinnen gedrukt. Interessant in dit verband is dat Arslan, die bekend is geworden als de eerste advocate die een hoofddoek ging dragen, buiten het kader van deze dichotomie denkt, namelijk in termen van gelijkwaardigheid en sociale rechtvaardigheid binnen het gezin.

Veel aandacht krijgt de ongelijke verdeling van arbeid en zorg tussen mannen en vrouwen. Deze ongelijke verdeling wreekt zich uiteraard in de arbeids- en inkomenspositie van vrouwen: in veel gevallen zijn vrouwen als individu niet economisch zelfstandig, ook niet als ze op een sociale uitkering zijn aangewezen. Dit is een risicovol perspectief als vrouwen er alleen voor komen te staan en is onrechtvaardig als het vooral vrouwen treft.

Enkele auteurs hameren dan ook op een beleid van economische zelfstandigheid van vrouwen, bijvoorbeeld in de sociale zekerheid. Ervan afgezien dat er ook structurele redenen aan de economische onzelfstandigheid ten grondslag liggen, zoals onvoldoende aanbod van grote deeltijdbanen, ongelijke beloning van mannen en vrouwen en onvoldoende zorgarrangementen en niet te vergeten de afbouw van de verzorgingsstaat, heb ik vraagte-

kens bij het 'dogma' van individuele financiële zelfstandigheid. Ik denk daarentegen dat het zinniger is om financiële zelfstandigheid voor vrouwen na te streven op het moment dat het nodig is (dus niet per se in een anderhalfverdiensmodel) en voor degenen die het nodig hebben (vooral voor de meest kansarmen, dus niet voor iedereen). Daarop inzetten en op versterking van het zorgen door mannen lijkt mij vruchtbaarder dan verzuchten dat het feministische gedachtegoed over individuele financiële zelfstandigheid definitief verloren lijkt te zijn gegaan, zoals Bijleveld doet, of zoals Loenen, die de vraag opwerpt waarom moderne feministen niet zien dat het huwelijk nog steeds zijn patriarchale karakter heeft van financiële afhankelijkheid, koppeling aan seks en onderwaardering van zorg. Maar misschien is dit vooral polemiëk?

Een nuchtere benadering vind ik bij Burri. Zij analyseert het taaie probleem van de scheve verdeling van arbeid en zorg en geeft een aanzet om een evenwichtigere verdeling te realiseren. Zij zoekt de 'oplossing' in de richting van de aantasting van de dominante mannelijke norm van voltijdse arbeid gedurende het hele leven, risicospreiding van zoveel mogelijk seksneutrale zorgarrangementen tussen overheid, werkgevers en individuen en herstructurering van arbeid en zorg, met het oog op een betere combineerbaarheid. Deze beleidsrichting is vooralsnog behoorlijk algemeen (in vijf pagina's kun je ook niet veel meer) en zal misschien pas worden opgepakt als de veiligheidsmanie is overgewaaid en de pensioenfondsen nog verder in de problemen zijn gekomen door de vergrijzing.

Het is leuk om in het scala van bijdragen te ontdekken waar de spanningsrelaties in het feministische en juridische discours liggen. Swiebel laat zien hoe feministen deskundig en alert moeten zijn om binnen de Europese Unie bestrijding van seksdiscriminatie op de agenda te houden. Te midden van uitbreiding

van discriminatiegronden (zoals handicap, leeftijd, seksuele gerichtheid) en verhoging van het beschermingsniveau van sommige discriminatiegronden, kunnen feministen zich geen vergaande seksspecifieke bescherming of onduidelijk uitgewerkte intersectionaliteitsdenken veroorloven.

Seksegelijkheid lijkt daar, maar ook in Nederland dominant beleidsjargon te zijn. Toch verhult de notie van gelijkheid vaak de werkelijkheid dat vrouwen last hebben van machtsongelijkheid. Römken en Etty signaleren in dit verband dat de Nederlandse genderneutrale aanpak van huiselijk geweld haaks staat op de genderspecifieke insteek van de Verenigde Naties. Holtmaat constateert dat veel structurele problemen van vrouwen (zoals seksueel geweld, non-waardering van zorgarbeid en onderwaardering van betaalde arbeid van vrouwen) niet zijn beëindigd door het verbod van ongelijke behandeling. Zij bepleit daarom het opnieuw aansluiting zoeken bij de werkelijke problemen van vrouwen. Al met al wordt er door verschillende auteurs gesignaleerd dat gelijkheid een beperkt of zelfs averechts effect heeft, maar dat wetgeving en beleid juist uitgaan van een gelijkheidsnorm, waardoor problemen van vrouwen niet of alleen vervormd doordringen tot het recht.

Er bestaat hier dus een spanningsrelatie tussen de juridische constructie en de complexiteit van de feitelijke werkelijkheid. Terwijl dat in het boek herhaaldelijk aan de orde wordt gesteld ten aanzien van gelijkheid, doet Van den Brink dat op een verfrissende manier ten aanzien van sekse. De onhoudbare indeling in m/v die kwetsend is voor sommigen die niet netjes ingedeeld kunnen worden en die beperkend is voor de ontwikkeling van iedereen, mondt uit in een pleidooi voor de afschaffing van de juridische constructie van sekse.

Ik heb lang niet alle bijdragen in het boek in het korte bestek van deze boekbespreking

kunnen bespreken. Toch heb ik hopelijk duidelijk gemaakt, dat het boek op een toegankelijke manier een heel interessant beeld geeft van een historische beweging die nog steeds relevantie heeft voor de toekomst.

Jet Tigchelaar

► **Vrouw des huizes**

Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw

Els Kloek

Balans 2009, 256 pagina's, paperback,
€19,95, ISBN: 978 94 600 3011 6



► **Aan geen gehuurde borst werd ooit een kind gevoed**

Historische wortels van werk en moederschap in Nederland en Zweden

Ina Brouwer

Thoeris 2010, 250 pagina's, paperback,
€ 18,50, ISBN: 978 90 72219 52 7

Els Kloek en Ina Brouwer hebben beiden hun sporen verdiend in het moderne feminisme in Nederland. Kloek is de samensteller van het Nederlandse vrouwenlexicon en Brouwer was de eerste vrouwelijke lijsttrekker van Groenlinks, daarna de belangrijkste ambtenaar op Emancipatiezaken en is nu actief als voorzitter van de MO-groep kinderopvang.

Als Kloek schrijft dat er nog geen goede geschiedenis van de huisvrouw in Nederland of überhaupt in Europa is, dan kunnen we er vanuit gaan dat ze weet waarover ze spreekt. Dat Ina Brouwer zich ook manifesteert als historica is verrassender, maar daarom niet minder welkom. Het vrouwenlexicon loopt van de vroegste geschiedenis tot aan circa 1850, de periode daarna echter ontbeert nog veel aan geïntegreerde geschiedschrijving over het gewone leven achter de voordeur. Wat gebeurde daar met vrouwen, maar ook met hun mannen, kinderen en bijvoorbeeld dienstmeiden?

Gelukkig komt er steeds meer, ook statistisch, materiaal beschikbaar over hoe het tegenwoordig op deze terreinen toegaat, maar waar vindt de historica haar bronnen op dit onontgonnen gebied? Meestal zijn er wel demografische gegevens, maar Kloek raadpleegt daarnaast ook schilderijen, waarop onder andere huissloffen en huissleutels consequent terugkerende attributen voor de huisvrouw zijn. Ook gebruikt ze adviesboeken, de huisvrouwen 'bijbels', met daarin praktische wenken voor omgang met personeel tot aan de beste manier om te poetsen. Om de positie van Nederlandse huisvrouwen te kunnen vergelijken met andere (huis)vrouwen in Europa analyseert ze reisliteratuur en brieven van buitenlanders die Nederland bezoeken. In het hoofdstuk over de twintigste eeuw levert een onderzoek van het bedrijf Philips naar het leven van huisvrouwen een keur aan detaillistische informatie op, bijvoorbeeld over hoeveel huisvrouwen gemiddeld 's nachts krulspelden droegen.

Het boek van Kloek is een beschrijving van zes periodes in de geschiedenis: de middeleeuwen, de tachtigjarige oorlog, de gouden eeuw, de Franse tijd, de negentiende eeuw en de feministische revoluties van de twintigste eeuw tot 1990. Ze behandelt in al die periodes onderwerpen uit het huisvrouwenbestaan



als de macht van de vrouw in huis, de huwelijkswetgeving en -gebruiken, de omgang met dienstbodes, de rol in de opvoeding van kinderen van man en vrouw en de mogelijkheden tot ontplooiing elders: van het drijven van handel tot het bevechten van belegeraars van de stad met kokende olie. In die beschrijvingen per periode figureren niet bepaald de bedeesde wezens die je je voorstelt bij een reguliere huisvrouw. Dat is ook het – verrassende – standpunt van Kloek: de Hollandse huisvrouw van vroeger was een geduchte meesteres van het huis met eigen vrijheid en beslissingsmogelijkheden. De hoofdpersonen in het boek zijn dan ook niemand minder dan het vrouwtje van Stavoren, die ten onder ging aan haar weeldezucht; de weduwe Van Nelle, die nog steeds een voorbeeld is voor menig zakenvrouw; de vrouwen van het aardappeloproer in 1917, die ondanks beschietingen door de politie hun acties voor voedsel voort zetten; Kenau van Hasselaar, die de bezetter van de stadsmuur hielp verdrijven en Joke Smit, die met haar 'Het onbehagen bij de vrouw' en haar levenswijze vele vrouwen en mannen de ogen opende voor een andere manier van leven. Allemaal vrouwen die, binnen de rol die hun in hun eigen tijd maatschappelijk werd toebedeeld, opmerkelijk zelfstandig functioneerden.

Ook mannen komen voor in dit boek. Door de tijden heen zijn beelden van 'mannen die thuis onder de plak zaten' bepalend geweest voor de perceptie van Nederlandse huishoudens in het buitenland, schrijft Kloek. De vrouw was dan wel 'thuis', maar had binnen die muren wel meer te vertellen dan in andere Europese landen. Veel citaten van buitenlanders getuigen hiervan. Tegen het einde van het boek komt de huisman toch ook nog positief aan bod. Maar waar de man nu eindelijk geaccepteerd lijkt te worden als volwaardige huisbeheerder, zien we dat het werk van de huisvrouw/man zelf aan waardering inboet. Door alle geïntroduceerde elektrische apparaten lijkt het alsof degene 'die thuis zit' niets meer te doen zou hebben en door het wegebben van het gezins- en kostwinnersdenken, wordt de eeuwenlang hoog in achting staande Hollandse huisvrouw niet meer voor vol aanzien.

Kloek lijkt met dit boek en ook met de publiciteit die ze naar aanleiding hiervan heeft gegenereerd, de rol van huisvrouw te willen rehabiliteren. Ze zou daar ook in slagen als de continuïteit tussen vroeger en nu beter uitgewerkt zou zijn. Het is duidelijk dat Kloek een expert is op het gebied van de vroegste geschiedenis tot aan 1850. Als ze over die periodes schrijft en mooie beelden verzamelt, is ze op haar best. Zodra de moderniteit toeslaat echter, komt ze regelmatig in de valkuil van de simplificering terecht. Haar aandrang om de huisvrouw te rehabiliteren lijkt sterker te worden naarmate het beeld van de jaren zeventig en daarna duidelijker geschetst wordt. Ze zit daarin op de lijn van Ellen de Bruin, aan wier boek 'Dutch women don't get depressed' ze de epiloog verbindt en aan wie ze een historische onderbouwing lijkt te geven met dit boek.

Maar goed, Kloek wil dan ook een aanzet geven tot verdere geschiedschrijving over dit onderwerp, ook in andere landen. Er is nog

veel werk te doen. Die aanzet geeft Kloek met een groot enthousiasme voor deze 'bazige, ondernemingsgezinde, vrijgevochten, huise-lijke en propere vrouwen'. Daardoor is het een mooi en positief boek geworden. Zo schrijft ze dat een van de symbolen van de huisvrouw door de tijden heen de zachte, poezelige, mooi geborduurde pantoffel is geweest, die je binnenshuis draagt, zodat het huis niet vies wordt. De associatie met dit schoeisel en vrouwen als Kenau, Van Nelle en Smit, geeft een nieuwe betekenis aan het woord pantoffelheld, wat mij betreft. Kortom een mooi, ook mooi uitgegeven, aftrap voor verder onderzoek op dit terrein.

Els Kloek is voor een deel van haar vraag naar internationaal onderzoek onlangs op haar wenken bediend door Ina Brouwer. In haar boek 'Aan geen gehuurde borst werd ooit een kind gevoed' beschrijft Brouwer de leefsituatie van gezinnen in Nederland en Zweden, met uitstapjes naar het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. De titel van haar boek geeft al duidelijk aan dat de keuze voor veel vrouwen in alle landen makkelijk lijkt: je blijft bij je kind, punt uit. Toch is dit boek veel genuanceerder en uitgebreider op dit terrein dan de titel suggereert. Het boek had een betere eindredacteur mogen hebben, maar is verder zeker een interessante bijdrage aan het 'huisvrouwendebat'. Brouwer beperkt haar onderwerp tot de omgang tussen vrouwen en kinderen, en dan vooral het kramen, het opvoeden en het al dan niet uitbesteden van de zorg voor kinderen. Ze gaat op zoek naar historische wortels voor hedendaagse nationale patronen. De basisvragen zijn: waarom gaan in Zweden kinderen hele weken naar de opvang en heerst er in Nederland op alle fronten een deeltijdcultuur? Welke situatie is wenselijker? Hoe zou je cultuurverandering kunnen bewerkstelligen?

Brouwer gaat terug tot het einde van de achttiende eeuw. Ze beschrijft hoe en waar-

om nationale regeringen soms ineens gemotiveerd waren om zich met intieme zaken als borstvoeding en het kraambed te bemoeien. De keizerin van Oostenrijk, de moeder van Marie-Antoinette, liet in Frankrijk een onderzoek doen naar de kindersterfte, toen die beduidend hoger bleek dan elders in Europa. Later is dat opgevolgd door Napoleon die vreesde dat hij te weinig echt Franse rekruten in zijn leger zou kunnen behouden, als de kindersterfte zou blijven doorzetten. Een van de oorzaken bleek te zijn dat pasgeborenen niet door hun eigen moeder, maar door een betaalde min ergens ver weg gezoogd werden. Dit betekende een armoediger zorg voor de gezoogde baby's, maar nog meer voor de kinderen van de min zelf.

In Nederland was het gebruik dat de huisvrouw haar eigen kinderen zoogde, verzorgde en bij zich had en daardoor bleken de kinderen niet alleen gezonder, maar ook belangrijker in het culturele en maatschappelijke leven van het land. Die gewoonte, om kinderen om zich heen te hebben en overal bij te betrekken en soms zelfs ook de zorg van de vader daarbij, kent een lange traditie in Nederland, toont Brouwer aan. Pas toen het debat op gang kwam of vrouwen ook economisch onafhankelijker zouden moeten zijn, begon dit beeld barsten te vertonen. Voor Nederland heeft ook hier 'Het onbehagen bij de vrouw' van Joke Smit een belangrijke rol gespeeld. In Zweden was ook één rapport heel bepalend voor het huidige denken over kinderen en kinderopvang.

In Zweden was de zorg voor kleine kinderen altijd – vooral uit noodzaak – heel dicht bij huis ingericht. De dorpen lagen ver uit elkaar. De gemeenschappen waren, onder andere vanwege armoede, sterk op zichzelf en elkaars land en economische activiteiten aangewezen en droegen daardoor veelal samen zorg voor de kinderen van het dorp. De kinderen werden dus al vroeg gemeenschap-

pelijk uitbesteed, maar toch in vertrouwde handen. Pas toen de agrarische activiteit verminderde en reizen gangbaarder werd, kwam het debat over andere manieren van 'kinderopvang' op gang. Dit kwam vooral doordat er steeds minder kinderen geboren werden in Zweden, omdat kansrijke, jonge Zweden veelal emigreerden. Alva en Gunnar Myrdal publiceerden in december 1934 het boek 'Kris i befolkningsfragan' (crisis in het bevolkingsvraagstuk) waarin zij pleitten voor flinke overheidsinvesteringen in alle behoeften van ouders. Een goed sociaal vangnet, goede kinderopvang en dergelijke maken dat het krijgen van kinderen geen sociale achterstand bewerkstelligt, maar weer denkbaar en logischer wordt voor de jonge Zweed. Het boek bood zo'n sluitend pakket aan oplossingen voor allerlei problemen die op dat moment bepalend waren, dat het een doorslaggevend invloed heeft gehad op de manier van omgaan met kinderen in de Zweedse politiek en maatschappij.

Hoewel in Zweden de overheid zich verregaand ging bemoeien met het oude gemeenschappelijke opvangproces en in Nederland de vrouwen zoetjesaan de arbeidsmarkt buiten toch gingen bevolken, is de traditionele omgang met kinderen in beide culturen niet wezenlijk veranderd. Nederland is een deeltijdeconomie geworden, waardoor kinderen nog steeds ook veel thuis zijn. Zweden heeft de kinderen nog steeds aan de gemeenschap uitbesteed, de kwaliteitseisen echter zijn hoog en daardoor wel duur, maar dat neemt iedereen voor lief. Historische patronen houden dus stand en lijken zich ook in die richting te blijven ontwikkelen. Aan het einde van het boek onderzoekt Brouwer of het mogelijk zou zijn om de 'best of both worlds' bij elkaar te brengen. Immers in Zweden is het nadeel van het systeem dat ouders en kinderen het grootste deel van de tijd ieder in een eigen wereld verkeren, wat ondermeer inhoudt dat

kinderen weinig leren over de volwassen wereld. In Nederland is een belangrijk nadeel dat veel vrouwen economisch nog afhankelijk zijn van hun gezin: de man blijft feitelijk kostwinner. Het overbruggen van die verschillen zit hem volgens Brouwer in het concept 'deeltijd plus', waar vooral in Zweden veel belangstelling voor is. Ondertussen moet dan, in ruil, wel het eerste jaar van de baby één van de ouders thuis kunnen zijn, want in Nederland noch in Zweden werd 'aan geen gehuurde borst ooit een kind gevoed'.

Zowel Kloek als Brouwer lijken dus te pleiten voor een zorgvuldige omgang met het gezin, de rol van de moeder en de vader en de kwaliteit van zorg voor het kind. Beide boeken zijn niet vanuit een conservatief, maar juist vanuit een emancipatie-oogpunt geschreven. De discussie is nog lang niet klaar, zo blijkt. Laten we hopen dat er nog veel onderzoek wordt gedaan en dat we als gevolg daarvan nog veel aardige boeken over het leven van alledag op ons bureau zullen krijgen.

Carin Hereijgers

Literatuur

Myrdal, A. & G. (1934). *Kris i befolkningsfragan*.

Stockholm: Bonniers.

Bruin, E. de (2007). *Dutch women don't get depressed*.

Hoe komen die vrouwen zo stoer? Amsterdam:

Contact.

► **Het werken waard**

Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief

Mariëlle Cloin

Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010, ISBN: 9789037705140, 135 pagina's, 21,50 Euro



Financiële prikkels hebben weinig invloed op de arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen. Deze belangrijke conclusie van het promotie-onderzoek van Mariëlle Cloin deed mij direct denken aan een bevinding uit mijn eigen promotieonderzoek: het uurloon van mannen heeft geen invloed op hun deelname aan de zorg voor kinderen. De relatie is zelfs omgekeerd: hoe meer ze verdienen, hoe eerder ze een zogenoemde pappa-dag opnemen. Ook hier echter wordt de keuze bemiddeld door sociaal-culturele factoren. Academics die werken op de universiteit gaan graag een dagje minder werken, maar de mannen met titels die werken in het bedrijfsleven denken daar heel anders over. Zij handelen daar ook naar: de mannen in de bedrijven kunnen niet worden gemist op het werk; een gevoel dat ze delen met bijvoorbeeld bouwvakkers (Grünell, 2002) Denken de moeders van Mariëlle Cloin dat ze thuis, bij hun kinderen, kunnen worden gemist? Het antwoord op die vraag blijkt opnieuw doorslaggevend voor hun antwoord op de vraag hoeveel uren ze denken buitenshuis te kunnen werken.

Mariëlle Cloin heeft een interessant fenomeen onderzocht. Terwijl het (emancipatie) beleid van overheidswege er al enige decennia op gericht is de arbeidsdeelname van vrouwen te verhogen, is de participatie vanaf 1990 wel gestegen, maar in personen en niet in omvang van banen. Meer vrouwen werken, maar samen maken ze niet veel extra uren. Als vrouwen al luisteren naar het overheids-

beleid, dan doen zij dat selectief. Vrouwen met kinderen zijn wel veel vaker dan vorige generaties moeders buitenshuis gaan werken, maar vooral niet voltijds. Driekwart van alle vrouwen werkt in deeltijd; dat is niet altijd een keuze, maar vaak is het dat wel. Het zogenaamde Nederlandse deeltijdpatroon blijkt hardnekkig en is nauwelijks beleidsmatig te sturen.

Het magere ééneneenkwartarrangement is in het bijzonder te vinden aan de onderkant van de arbeidsmarkt, onder laagopgeleide vrouwen (en *mannen*, zou ik er aan toe willen voegen). Hier werkt de helft van de vrouwen gemiddeld 23 uur per week, terwijl van de hoogopgeleide vrouwen 85 procent werkt en wel wekelijks dertig uur. Mariëlle Cloin wil, in het licht van dat beleid, uitzoeken waardoor de arbeidsdeelname en de omvang daarvan wordt beïnvloed. Gaat het om de beloning? Of gaat het om ideeën over wat een goede opvoeding is? Welke motieven wegen het zwaarst? Zij onderzoekt twee groepen: hoogopgeleide en laagopgeleide vrouwen. Verschillen de groepen, en verschillen de vrouwen onderling binnen de groepen?

De socioloog Cloin combineert in het onderzoek economische en sociologische perspectieven en ontwikkelt daarmee een model

waarin financiële restricties, normen en (individuele) voorkeuren naast elkaar worden gezien. Kortom, de rationele keuzetheorie wordt hier bemiddeld door normen en preferenties. In haar analyse van grote, bestaande databestanden maakt zij gebruik van de (voor mij) hogere statistiek – de logistische en lineaire regressie-analyse. Daarmee toetst zij vier hypothesen, waarmee zij de invloed van de genoemde factoren op de arbeidsdeelname onderling kan wegen. Zij concludeert dat sociaal-culturele opvattingen de meeste invloed hebben op de beslissing om buitenshuis te werken. Een duidelijk verschil in het gewicht van opvattingen in de afweging die laag en hoogopgeleide vrouwen maken over arbeidsparticipatie vindt Cloïn niet. Doorslaggevend blijkt de opvatting van ‘moederschap’ en alles daaromheen, de zogenoemde sociaal-culturele factoren. Het financiële motief is secundair. Opmerkelijk is dat slechts één verschil onder laagopgeleide vrouwen het (significante) verschil maakt: dat is het feit dat de eigen moeder buitenshuis werkte. Meer moderne opvattingen over de taakverdeling thuis, onderscheidt deze (werkende) groep laagopgeleiden ook onderling.

Naast toetreding tot de arbeidsmarkt heeft Cloïn de omvang van de arbeidsduur onderzocht. In eerder onderzoek is vastgesteld dat werkende vrouwen – daarnaar gevraagd – aangeven, twee uur per week meer te willen werken. De lager opgeleide vrouwen bevestigen deze uitkomst: zij geven aan dat zij gemiddeld twee uur per week meer willen werken, waarmee zij zich niet onderscheiden van hoger opgeleiden, al zijn ze meer expliciet over hun financiële motief. Opnieuw komt de invloed van de moeder – en ditmaal haar relatief hoge opleidingsniveau (mavo) als (enige) factor van belang om de hoek kijken.

Cloïn moet concluderen dat haar analyse niet tot een betere verklaring van het specifieke arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen

heeft geleid. Dat ben ik met haar eens. Een epiloog, die buiten de kaders van de statistische analyse was getreden, en de taaiheid van het beroep – of beter: de roeping – huisvrouw tot onderwerp van reflectie had genomen, had hier wellicht enige verlichting geboden. Ik denk aan ‘Vrouw des huizes’ van historica Els Kloek (2010). Op grond van de onderzoeksresultaten kunnen de beleidsaanbevelingen over de te stimuleren arbeidsdeelname van laagopgeleide vrouwen, dan ook niet erg scherp zijn. Mariëlle Cloïn stelt de overheid voor om de omstandigheden om betaald werk en zorgtaken te combineren zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Hoe zou de overheid dat kunnen doen? Vrouwen verleiden (meer) te gaan werken via de weg van de geleidelijkheid, zo stelt Cloïn. Immers de sociaal culturele opvattingen moeten veranderen, en die opvattingen zijn taai, zo heeft het onderzoek laten zien. Maar in een geleefde context kunnen opvattingen ook weer uitermate plooibaar blijken. Een klassiek voorbeeld: gaan er slechts enkele kinderen na school naar de buitenschoolse opvang dan zegt de meerderheid van de ouders op het schoolplein: beter van niet. Wordt de groep groter, dan gaan meningen kantelen. Zoals enige decennia terug kinderopvang geaccepteerd werd, zo moet nu langzaamaan de buitenschoolse opvang een plaatsje krijgen in het oudergeweten van ouders, in het bijzonder die met een lage opleiding.

Bij onderzoek met grote databestanden, zijn altijd vragen te stellen over de wijze waarop bepaalde factoren zijn gemeten. Zo zijn in dit onderzoek sociaal-culturele opvattingen de zwakke steen. Hoe grondig zijn deze nu onderzocht; waaraan is dit complex aan opvattingen afgemeten? De onderzoekster wijst er zelf op dat de opvattingen van de partner van de vrouwen in dit onderzoek niet zijn meegenomen. Naast de opvattingen die zij wel heeft onderzocht, lijkt een aantal andere mij ook relevant. De waardering van het

betaalde werk, de kwaliteit van de opvang, de taakverdeling met de werkende vader en de interactie thuis, zijn ook van belang om te bepalen waarom laagopgeleide vrouwen minder buitenshuis werken dan hoogopgeleide vrouwen. Opvattingen en activiteiten, meningen en gedrag zijn communicerende vaten. Stel dat je huishoudelijk werk kunt uitbesteden, je echtgenoot een dag per week voor de kinderen zorgt, kookt, niet te beroerd is om de droger uit te ruimen en de was in de kasten te werken, hetzelfde doet met de vaatwasser en dan ook nog zonder morren de kattenbak verschoont. Tja, dan begint er iets te ontstaan van een aantrekkelijk klimaat voor de buitenshuiswerkende vrouw. Hij zit aan tafel met de kinderen, en als hij je fietsslot hoort, draait hij het gas uit onder de pan met chili en haalt de witte wijn uit de koelkast. Ja, dan ... werk je toch graag vier dagen per week. Precies zoals hij zou moeten doen.

De vraag hoe onwaarschijnlijk dit scenario is, vindt deels een antwoord in het proefschrift van Mariëlle Cloin, maar het is een – weliswaar verantwoord – oppervlakkig antwoord.

Marianne Grünell

Literatuur

- Grünell, M. (2002). *Mannen zorgen. Veranderingen en continuïteit in zorgpatronen*. Amsterdam: Aksant.
- Kloek, E. (2009). *Vrouw des huizes, een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*. Amsterdam: Balans.

► Kostwinners en verliezers

De consequenties van individualisering van inkomensvorming voor de economische positie van vrouwen (1950-1990). Een sociologische analyse
Mireille Hellendoorn

Proefschrift Vrije Universiteit. Enschede: Ipskamp Drukkers (2010), 346 pagina's
ISBN/EAN: 978-90-9025065-6



In dit proefschrift stelt Mireille Hellendoorn de vraag in hoeverre de economische positie van vrouwen in de periode 1950-1990 is veranderd en welke rol de neergang van het kostwinnerschapstelsel en de stijgende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen hierbij speelden. De individualisering van het kostwinnerschapstelsel impliceert een verandering in de arbeidsdeling tussen echtgenoten. Daarbij gaat het om het verwerven, verdelen en doorgeven van inkomen en zorg. Al vanaf 1985 is het bevorderen van de economische zelfstandigheid van vrouwen – door verhoging van hun arbeidsdeelname – een belangrijke doelstelling van het emancipatiebeleid. Economisch zelfstandige vrouwen zouden zich meer als individu kunnen ontplooiën en minder financieel afhankelijk zijn van anderen (hun echtgenoot, familie, ex-partner), zo is de achterliggende gedachte. Hellendoorn concludeert echter dat de ontmanteling van

de traditionele rolverdeling in het huishouden (tussen echtgenoten) niet datgene heeft gebracht waar beleidsmakers de afgelopen decennia vanuit gingen: een betere economische positie van vrouwen.

Hellendoorn komt tot deze conclusie op basis van twee soorten analyses. Ten eerste een kwantitatieve sociologische analyse van de levensduurinkomens van vrouwen en ten tweede een kwalitatieve historische analyse van de sociale rechten op bestaanszekerheid en zorg van vrouwen. Ter verantwoording van de keuze voor deze multi-methodologische aanpak grijpt Hellendoorn terug op het sociologische begrip 'levenskansen' van Max Weber. Niet alleen individuele posities op de arbeidsmarkt, maar ook de financiële steun uit de omgeving (zoals het huishouden waartoe zij behoort, familie en vrienden, eventueel de ex-partner en de staat) bepalen de economische positie van vrouwen. Het gemiddeld huishoudinkomen in verschillende levensfasen is een meeteenheid om de materiële levenskansen van individuen (in hun omgeving) aan af te lezen en zegt daarmee volgens Hellendoorn iets over de economische zelfstandigheid van vrouwen. Daarnaast onderzoekt de auteur de aanspraak die individuen kunnen maken op bestaansvoorwaarden als inkomen en zorg (sociale rechten). In hoeverre behielden vrouwen de verantwoordelijkheid over onbetaalde zorg? En welke rechten bracht die zorg met zich mee en zijn die rechten veranderd over de tijd?

Hellendoorn doet de volgende bevindingen: wat betreft de ontwikkeling in de economische positie van vrouwen door de tijd vindt ze een groot verschil tussen de gehuwde en de ongehuwde vrouwen. Tegen de verwachting in ging alleen de eerste groep er door de jaren continu op vooruit. Bij gehuwde vrouwen vond er weliswaar een verbetering plaats tot de jaren tachtig, maar daarna verslechterde hun financiële situatie weer. Ook

de sociale rechten van vrouwen op grond van zorg namen af vanaf de jaren tachtig: de overheid bezuinigde op de bijstandsuitkeringen, versoberde het weduwen- en wezenpensioen en paste de alimentatiewetgeving aan. Zo werd economische zelfstandigheid steeds meer een verantwoordelijkheid van en een plicht voor vrouwen. Er kwamen immers geen vervangende zorgrechten en vrouwen konden juist steeds minder vaak terugvallen op de staat of hun ex-partner voor hun inkomen. Deze ontwikkeling vond tegelijk plaats met de ontmanteling van het kostwinnerschapstelsel.

Met haar multi-methode benadering draagt Hellendoorn in belangrijke mate bij aan het bestaande onderzoek naar de invloed van veranderingen in de taak- en inkomensverdeling binnen echtparen op de economische positie van vrouwen, dat bij mijn weten vooral kwantitatief van aard is. De goed geschreven historische beschrijving van de veranderingen in het kostwinnerschapstelsel en de sociale rechten van vrouwen vormt een welkome aanvulling op deze overwegend kwantitatieve onderzoekstraditie. Hellendoorn geeft een mooie samenvatting vanuit een economisch en sociologisch perspectief op het kostwinnerschapstelsel. Ook beschrijft ze uitvoerig hoe in Nederland de afgelopen eeuw de arbeid van vrouwen werd geregistreerd en wat de gevolgen daarvan zijn voor de waargenomen ontwikkeling in de arbeidsparticipatie van vrouwen. Ze zet tevens fraai de ontwikkelingen in de strijd om een rechtvaardig loon en de vorming van wetten tijdens de uitbouw van de verzorgingsstaat uiteen. Vervolgens wordt de afkalving van het kostwinnerschapstelsel grondig uitgelegd, waarbij zowel de individualisering van de levensloop als de ontwikkeling van waarden en in wetten aan bod komt. Vernieuwend is dat de auteur een aantal 'vanzelfsprekendheden' aankaart. Zo verklaart ze het hogere armoe-

derisico onder vrouwen uit de *ontmanteling* van het kostwinnersysteem in plaats van uit het bestaan daarvan. Ook stelt ze het recht op inkomensdeling binnen huishoudens ter discussie en niet alleen de verdeling van gezinstaken zoals in verreweg het meeste intra-huishoudensonderzoek gebeurt. De sociologische analyses in het kwantitatieve deel zijn zorgvuldig uitgevoerd en er is veel aandacht voor alternatieve interpretaties van de door Hellendoorn geopperde verklaringen betreffende het kostwinnerschapstelsel.

Toch is er wat het laatste punt betreft een kanttekening te maken. De aandacht voor structurele veranderingen op de arbeidsmarkt en demografische veranderingen in de compositie van cohorten had mijns inziens meer aandacht mogen krijgen. Vrouwen zijn weliswaar meer gaan werken, maar zij deden dit vooral in deeltijdbanen en voor een gemiddeld lager uurloon dan mannen, zoals ook Hellendoorn beschrijft. Dat betekent dat de voorwaarden voor volwaardige arbeidsmarktdeelname van vrouwen (en daarmee hun economische zelfstandigheid) simpelweg nog niet aanwezig waren (en zijn). Een vraag die Hellendoorn hier laat liggen, is hoe de arbeidsmarkt voor vrouwen zich precies heeft ontwikkeld over de jaren. De grote deeltijdse arbeidsdeelname van vrouwen bestendigt bovendien de taakverdeling in het huishouden. Vrouwen houden immers nog genoeg tijd over om de meeste zorgtaken op zich te nemen (Stier & Lewin-Epstein, 2000). Ook ontbreekt een bespreking van William Goode's selectiehypothese. Goode (1966) zou beargumenteren dat de reden waarom het inkomen van gehuwde vrouwen in de loop der jaren gemiddeld is gestegen, ligt in het vaker vóórkomen van echtscheiding. Doordat scheiding steeds meer is geïnstitutionaliseerd en geaccepteerd in de samenleving, verminderen de economische en sociale kosten van scheiding. Daardoor vindt scheiding in toene-

mende mate plaats in de onderste regionen van de samenleving, onder vrouwen die toch al minder arbeidsmarktpotentieel hebben. Deze selectiehypothese biedt zo tevens een verklaring voor de toename in het gemiddeld inkomen van gehuwde vrouwen: degenen met de laagste inkomens maken simpelweg minder vaak deel uit van de gehuwde groep. Met andere woorden: het inkomen van gehuwde vrouwen is vooral gestegen doordat degenen met de laagste inkomens de groep gehuwden relatief vaker verlaten dan degenen met hogere inkomens.

De interessante resultaten van dit proefschrift roept ook een aantal nieuwe vragen op. Een belangrijke vervolgstap ligt, denk ik, in een kwantitatieve beschrijving van de heterogeniteit onder vrouwen, dus de verschillen tussen vrouwen in termen van de taak- en inkomensverdeling tussen echtgenoten. Het huwelijk vergroot weliswaar de gelijkheid tussen vrouwen – doordat vrouwen met geen of een laag inkomen ook van het inkomen van hun man kunnen meegenieten –, maar het maskeert ook de daadwerkelijke positie van vrouwen in de inkomensverdeling (Smock, Gupta, & Manning, 1999). Wie trouwt met wie? Het is jammer dat juist voor de jaren tachtig de gegevens van de arbeidsparticipatie van vrouwen naar inkomensklasse ontbreken. In welke regionen van de samenleving heeft de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen zich in die periode vooral voorgedaan? En trouwden vrouwen met een goed arbeidsmarktincome voornamelijk met mannen met een hoog inkomen? Als dat het geval is, heeft de stijgende arbeidsdeelname van vrouwen niet het gewenste effect gehad en neemt de inkomensongelijkheid tussen vrouwen alleen maar toe. En wat te denken van 'zorgongelijkheid' tussen echtgenoten? Zijn het juist de vrouwen met een sterke arbeidsmarktpositie die minder zijn gaan zorgen en een meer gelijke rolverdeling binnen het huis-

houden met de partner hebben gerealiseerd? Komt de *double burden* van arbeid en zorg vooral terecht op de schouders van vrouwen uit de lagere inkomensklassen? Zoals ook Hellendoorn beaamt, hebben niet alle vrouwen gelijke kansen. Het lijkt er op dat, met name de vrouwen die veel zorgen en die weinig arbeidsmarktperspectief hebben, de rekening hebben betaald van de sterke nadruk in het overheidsbeleid (en in de samenleving als geheel) op de economische zelfstandigheid van vrouwen.

Maïke van Damme

Literatuur

- Goode, W. J. (1966). Marital satisfaction and instability: a cross-cultural class analysis of divorce rates. In R. Bendix & S. Lipset (Eds.), *Class, status, and power* (p. 377-387). London: Routledge.
- Smock, P., Gupta, S., & Manning, W. D. (1999). The effect of marriage and divorce on women's economic well-being. *American Sociological Review*, 64(6), 794-812.
- Stier, H., & Lewin-Epstein, N. (2000). Women's part-time employment and gender inequality in the family. *Journal of Family Issues*, 21(3), 390-410. doi: 10.1177/019251300021003006

Uitnodiging

Hierbij nodigen wij u uit voor het Derde Gendergala, een fundraisingdiner georganiseerd door bestuur en vriend/inn/en van het Tijdschrift voor Genderstudies voor iedereen die het tijdschrift wil ondersteunen. Een unieke gelegenheid om te netwerken en om een belangrijk tijdschrift mee in stand te houden. Dit aangeklede diner vindt plaats op

DERDE GENDERGALA

vrijdag 20 mei 2011, 18.00-21.30 uur

in de grote zaal van Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis in Amsterdam

Inschrijving geschiedt door overmaking van €100 of meer naar 4963888 t.n.v. Stichting Tijdschrift voor Vrouwenstudies, Amsterdam o.v.v. uw naam, en (e-mail)adres.

In verband met het vastleggen van Aletta en catering, het financiële risico dat dat met zich meebrengt en de beperking van het aantal deelnem/st/ers verzoeken wij u per ommegaande in te schrijven voor deze unieke gebeurtenis door het bedrag over te maken. Een programma van de avond – met sprekers en muziek – en een lijst van deelnem/st/ers wordt tevoren verstuurd.

Bestuur Stichting Tijdschrift voor Vrouwenstudies

Freda Dröes, voorzitter

Ilja Mottier, secretaris (contact voor Gendergala imottier@freeler.nl of 071-5146224)

Willemin van der Meer, penningmeester